

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 24 (2010)

Διαβούλευση

Αξιολόγηση της επιχειρησιακής ανάπτυξης του ιστοχώρου orengon.gr

Δημήτρης Γκούσκος, Ελένη Στάιου

doi: [10.12681/sas.907](https://doi.org/10.12681/sas.907)

Copyright © 2015, Δημήτρης Γκούσκος, Ελένη Στάιου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκούσκος Δ., & Στάιου Ε. (2015). Αξιολόγηση της επιχειρησιακής ανάπτυξης του ιστοχώρου orengon.gr. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 24, 115–124. <https://doi.org/10.12681/sas.907>

Αξιολόγηση της επιχειρησιακής ανάπτυξης του ιστοχώρου opengov.gr

Δημήτρης Γκούσκος* και Ελένη Στάιου**

1. Λειτουργία και υπηρεσίες του ιστοχώρου

Η δημόσια λειτουργία του ιστοχώρου ανοικτής διακυβέρνησης opengov.gr (<http://www.opengov.gr>) ξεκίνησε στις 6 Οκτωβρίου 2009, δύο μόλις ημέρες μετά τις εθνικές εκλογές. Η δημιουργία του αποτέλεσε μια πρωτοβουλία πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα καθώς, για πρώτη φορά, προσφέρθηκε –και μάλιστα εκπορευόμενη απευθείας από την προεδρία της κυβέρνησης– μια δημόσια ηλεκτρονική υπηρεσία πολιτικής συμμετοχής η οποία επιτρέπει στους πολίτες να ενεργοποιούνται σε διαβουλευτικές διαδικασίες.

Σύμφωνα με πρόσφατη ανακρίση του Γραφείου Πρωθυπουργού για την ανοικτή διακυβέρνηση,¹

αναπόσπαστα στοιχεία της πολιτικής αυτής είναι η αξιοκρατία και η διαφάνεια στην επιλογή των στελεχών της διοίκησης αλλά και η δημόσια διαβούλευση. [...] Οι διαδικασίες αυτές είναι πρωτόγνωρες στη χώρα μας. Γι' αυτό χρειάζεται να καθιερωθούν και να οργανωθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Για να μην μείνουν απλώς μια πρωτοβουλία της παρούσας κυβέρνησης αλλά για να αποτελέσουν τρόπο διακυβέρνησης και στο μέλλον.

Υπό το πνεύμα αυτό, δημιουργήθηκε και θέση πολιτικού υπευθύνου για τα θέματα ανοικτής διακυβέρνησης, στην οποία έχει οριστεί ο υφυπουργός Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, καθηγητής Ι. Πανάρετος.

Ο ιστοχώρος opengov.gr, για την τεχνική υλοποίηση του οποίου έχει χρησιμοποιηθεί ελεύθερο λογισμικό/ λογισμικού ανοικτού κώδικα² στην πλατφόρμα WordPress,³ λειτουργεί παραγωγικά υπό την επιμέλεια της ομάδας Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης και Τεχνολογιών Πληροφορικής & Επικοινωνιών του Γραφείου του Πρωθυπουργού, σύμφωνα με ανακοινωμένους όρους χρήσης των υπηρεσιών

* Λέκτορας, Τμήμα ΕΜΜΕ Πανεπιστημίου Αθηνών <gouscos@media.uoa.gr>

** Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα ΕΜΜΕ Πανεπιστημίου Αθηνών, <erstaiou@media.uoa.gr>

και πολιτική προστασίας δεδομένων⁴ και υιοθετώντας την άδεια Creative Commons Αναφορά Προέλευσης (CC BY v.3.0)⁵ για τη διάθεση πληροφοριακού περιεχομένου απευθείας από τις ιστοσελίδες του ιστοχώρου και με τεχνολογία αναδιανομής ψηφιακού περιεχομένου RSS.⁶

Στις βασικές υπηρεσίες που προσφέρει ο ιστοχώρος *opengov.gr*⁷ συγκαταλέγονται:

- (1) υπηρεσίες διαβούλευσης για σχέδια πράξεων και αποφάσεων της κυβέρνησης από ενδιαφερόμενους πολίτες και φορείς, θεματικά διαρθρωμένες κατά αρμόδιο υπουργείο· και
- (2) υπηρεσίες εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τη στελέχωση φορέων σε διάφορους τομείς της κυβέρνησης.

Ταυτόχρονα, προσφέρονται και συμπληρωματικές υπηρεσίες όπως:

- (3) η δημοσιοποίηση βιντεοσκοπημένων αποσπασμάτων από συνεδριάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου⁸ καθώς και
- (4) η υπηρεσία *labs > opengov.gr* (<http://labs.opengov.gr>) για την κατάθεση θεματικών προτάσεων και ιδεών με αντικείμενο τη βελτίωση του δικτυακού τύπου *opengov.gr*, τον ανασχεδιασμό των κρατικών ηλεκτρονικών υπηρεσιών καθώς και τον ανασχεδιασμό των κυβερνητικών ιστοσελίδων.

2. Προσέγγιση αξιολόγησης της επιχειρησιακής ανάπτυξης του ιστοχώρου

Η πρόσφατη έναρξη λειτουργίας του ιστοχώρου *opengov.gr* (Οκτώβριος 2009), σε συνδυασμό με την έλλειψη αντίστοιχων εγχειρημάτων στο παρελθόν που θα έθεταν ένα πλαίσιο αναφοράς, δεν επιτρέπει επί του παρόντος συστηματική προσπάθεια αξιολόγησης και μάλιστα συγκριτικά με κάποιους συγκεκριμένους στόχους (μεθοδολογία *benchmarking*). Ωστόσο, το περιεχόμενο και ο βαθμός καινοτομίας των διαβουλευτικών κυρίως υπηρεσιών του ιστοχώρου (οι προαναφερθείσες υπηρεσίες (1) και (4)), καθώς και η γενικότερη συγκυρία (οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα τα οποία απασχολούν την κοινή γνώμη, έντονη συζήτηση για την ανάγκη προώθησης μεταρρυθμίσεων), καθιστούν εύλογη και ενδιαφέρουσα τη διατύπωση ορισμένων υποθέσεων εργασίας προς περαιτέρω διερεύνηση:

- Υπόθεση εργασίας Y1: το περιεχόμενο υπηρεσιών του ιστοχώρου *opengov.gr* έχει εμπλουτιστεί κατά μη αμελητέο τρόπο στη διάρκεια της μέχρι σήμερα λειτουργίας του.
- Υπόθεση εργασίας Y2: ο εμπλουτισμός των υπηρεσιών του ιστοχώρου *opengov.gr* έχει οδηγήσει σε αντίστοιχη αύξηση της σχετικής δημοσιότητας.

- Υπόθεση εργασίας Υ3: ο εμπλουτισμός των υπηρεσιών του ιστοχώρου opengov.gr έχει οδηγήσει σε αντίστοιχη αύξηση του ενδιαφέροντος των πολιτών.
- Υπόθεση εργασίας Υ4: οι πολίτες που έρχονται σε επαφή με τις υπηρεσίες του ιστοχώρου opengov.gr ενεργοποιούνται σε σημαντικό βαθμό, πέρα από την ενημέρωση, σε διαδικασίες έκφρασης γνώμης και συμμετοχής.

Οι υποθέσεις αυτές εμπεριέχουν επιμέρους διαστάσεις ενός σύνθετου μεγέθους που συνολικά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επιχειρησιακή ανάπτυξη [operational development] του ιστοχώρου opengov.gr. Στη συνέχεια, παρατίθενται στοιχεία που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας με σκοπό τον έλεγχο των παραπάνω υποθέσεων και σχολιάζονται ορισμένες πρώτες διαπιστώσεις.

3. Περιεχόμενο υπηρεσιών του ιστοχώρου opengov.gr

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1, οι υπηρεσίες που διατέθηκαν από τον ιστοχώρο opengov.gr στο διάστημα Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010 αυξήθηκαν από 23 θέματα ενδιαφέροντος για τους πρώτους δύο μήνες σε 74 συνολικά θέματα στο τέλος της περιόδου (συντελεστής αύξησης x 3,2). Ο εμπλουτισμός αυτός είναι ασφαλώς μη αμελητέος και επιτρέπει να επαληθευτεί η υπόθεση εργασίας Υ1.

Πίνακας 1. Υπηρεσίες που διατέθηκαν από τον ιστοχώρο opengov.gr το 5μηνο Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010

Περιεχόμενο υπηρεσιών	Οκτ 2009	Νοε 2009	Δεκ 2009	Ιαν 2010	Φεβ 2010	Σύνολο
Διαβουλεύσεις πράξεων και αποφάσεων ⁹	2	6	5	6	6	25
Προσκλήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος ¹⁰	2	13	11	10	4	40
Συνεδριάσεις Υπουργικού Συμβουλίου ¹¹			2	2	1	5
Υπηρεσία διαβούλευσης labs > opengov.gr ¹²			3		1	4
Σύνολο	4	19	21	18	12	74

4. Δημοσιότητα του ιστοχώρου orengon.gr

Η αποτίμηση της δημοσιότητας του ιστοχώρου orengon.gr επικεντρώνεται, εν προκειμένω, σε συλλογή και ανάλυση στοιχείων διαδικτυακής δημοσιότητας από τους ιστοχώρους εφημερίδων ή τρίτους ενημερωτικούς ιστοχώρους καθώς και από ιστολόγια και γενικές ιστοσελίδες. Μια πληρέστερη προσέγγιση αποτίμησης θα πρέπει ασφαλώς να συμπεριλάβει και άλλα μέσα, εκτός διαδικτύου, καθώς και ποιοτικές διαστάσεις (ανάλυση περιεχομένου, αποτίμηση θετικών/ αρνητικών αναφορών κ.ο.κ.).

Πίνακας 2. Διαδικτυακές αναφορές δημοσιότητας στον ιστοχώρο orengon.gr το 5μηνο Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010

Αναφορές δημοσιότητας	Οκτ 2009	Νοε 2009	Δεκ 2009	Ιαν 2010	Φεβ 2010	Σύνολο
Αναφορές από ιστοχώρους εφημερίδων ¹³	23	19	25	22	10	99
Αναφορές από τρίτους ενημερωτικούς ιστοχώρους και ιστολόγια ¹⁴	35	38	46	49	16	184
Αναφορές από ιστολόγια ¹⁵	9	14	35	41	28	127
Αναφορές από γενικές ιστοσελίδες ¹⁶	910	875	639	623	507	3.557
Σύνολο	977	946	705	735	561	3.924

Διάγραμμα 1.

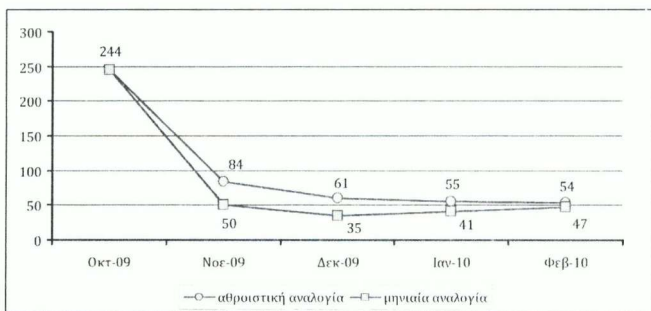
Αθροιστική αύξηση θεμάτων ενδιαφέροντος και αναφορών δημοσιότητας του ιστοχώρου orengon.gr το 5μηνο Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010

Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η σταδιακή (κατά μηνιαία περίοδο) αύξηση των θεμάτων ενδιαφέροντος (Πίνακας 1) και των αναφορών δημοσιότητας (Πίνακας 2) του ιστοχώρου orengov.gr με κανονικοποίηση για λόγους συγκριτικής παρουσίας στην κλίμακα 0 έως 100% της τιμής που είχε το κάθε μέγεθος στο τέλος του Φεβρουαρίου 2010. Ταυτόχρονα, στο Διάγραμμα 2, παρουσιάζεται η αντίστοιχη μηνιαία και αθροιστική μεταβολή του δείκτη αναλογίας αναφορών δημοσιότητας προς θέματα ενδιαφέροντος το 5μηνο Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010.

Διάγραμμα 2.

Μηνιαία και αθροιστική μεταβολή της αναλογίας αναφορών δημοσιότητας ανά θέμα ενδιαφέροντος του ιστοχώρου orengov.gr το 5μηνο Οκτωβρίου 2009-Φεβρουαρίου 2010

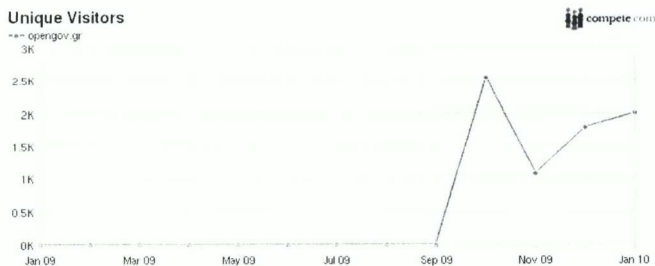
Όπως φαίνεται από το Διάγραμμα 1, στο πρώτο διάστημα της παραγωγικής λειτουργίας του (δίμηνο Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 2009) ο ιστοχώρος orengov.gr συγκέντρωσε αναλογικά περισσότερες αναφορές δημοσιότητας (50% των συνολικών αναφορών για 30% των συνολικών θεμάτων ενδιαφέροντος), όπως και είναι αναμενόμενο λόγω του καινοτόμου της υπηρεσίας. Είναι σημαντικό, ωστόσο, ότι η λειτουργία του ιστοχώρου εξακολούθησε και στη συνέχεια να προκαλεί αναφορές δημοσιότητας με σταθερό ρυθμό, όπως φαίνεται από την παράλληλη αύξηση των δύο αθροιστικών καμπυλών του Διαγράμματος 1. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από την εξέλιξη της αναλογίας αναφορών δημοσιότητας προς θέματα ενδιαφέροντος (Διάγραμμα 2) η οποία, μετά από τις αναμενόμενες υψηλές τιμές κατά την έναρξη λειτουργίας του ιστοχώρου, δείχνει σταδιακά να σταθερο-

ποιείται. Η λειτουργία του ιστοχώρου *opengov.gr* επομένως φαίνεται να παραμένει στην ατζέντα της επικαιρότητας, και μάλιστα σε μια περίοδο κατά την οποία η χώρα είχε να αντιμετωπίσει μείζονα γεγονότα (αλλαγή κυβέρνησης, οικονομική κρίση), επιτρέποντας να θεωρήσουμε ότι επαληθεύεται η υπόθεση εργασιών Υ2.

5. Ενδιαφέρον των πολιτών

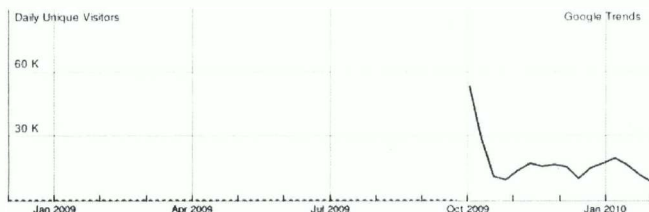
Για την αποτίμηση του ενδιαφέροντος των πολιτών για τον ιστοχώρο *opengov.gr* παρατίθενται στη συνέχεια δύο εκτιμήσεις της διαδικτυακής επισκεψιμότητάς του. Μια πληρέστερη προσέγγιση θα πρέπει ασφαλώς να συμπεριλάβει αναλυτικότερα στοιχεία επισκεψιμότητας, καθώς και ποιοτικά στοιχεία γνώμης που θα χρειαστεί να συλλεχθούν με μεθόδους κοινωνικής έρευνας.

Διάγραμμα 3.
Εκτίμηση μηνιαίου πλήθους μοναδικών επισκεπτών του ιστοχώρου *opengov.gr*

(πηγή: Compete Site Analytics, <http://siteanalytics.compete.com/opengov.gr/?metric=uv>)

Διάγραμμα 4. Εκτίμηση ημερήσιου πλήθους μοναδικών επισκεπτών του ιστοχώρου *opengov.gr*

(πηγή: Google Trends, <http://trends.google.com/websites?q=opengov.gr>)

Οι εκτιμήσεις των Διαγραμμάτων 3 και 4 διαφέρουν σε απόλυτες τιμές αλλά συμφωνούν στην ποιοτική τους εξέλιξη καθώς, και στις δύο, η επισκεψιμότητα του ιστοχώρου *opengov.gr*, μετά από μια αναμενόμενη έξαρση κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του (Οκτώβριος 2009), παρουσιάζει τον Νοέμβριο 2009 μια αντίστοιχα απότομη κάμψη και από εκεί και πέρα αρχίζει να αυξάνεται τους μήνες Δεκέμβριο 2009 και Ιανουάριο 2010.

Η σταδιακή ανάκαμψη της επισκεψιμότητας μετά τον Νοέμβριο 2009 θα πρέπει ασφαλώς να αποτιμηθεί ως θετική συνέπεια τόσο του εμπλουτισμού του ιστοχώρου σε διαθέσιμες υπηρεσίες όσο και του αντίστοιχου κέρδους δημοσιότητας. Ωστόσο, η ανάκαμψη αυτή, σύμφωνα τουλάχιστον με τις δύο παραπάνω εκτιμήσεις, (α) δεν βρίσκεται σε επίπεδα αντίστοιχα προς τον εμπλουτισμό των υπηρεσιών και την αύξηση της δημοσιότητας του ιστοχώρου, και επίσης, (β), δεν φτάνει, τουλάχιστον έως τον Ιανουάριο 2010, στα επίπεδα ενδιαφέροντος που είχε προσωρινά δημιουργήσει η έναρξη της παραγωγικής λειτουργίας (Οκτώβριος 2009). Ταυτόχρονα, ως προς (γ) την πρόβλεψη της εξέλιξης των επιπέδων επισκεψιμότητας, οι δύο παραπάνω εκτιμήσεις φαίνονται να αποκλίνουν.

Συνολικά, προκύπτει μια εικόνα απότομης διάψευσης μέρους του αρχικού ενδιαφέροντος (και προσδοκίας) που δημιούργησε το άκουσμα της έναρξης λειτουργίας του ιστοχώρου *opengov.gr*, η οποία πιθανότατα οφείλεται στο μειωμένο περιεχόμενο υπηρεσιών του, κατά το πρώτο διάστημα της λειτουργίας του, το οποίο φαίνεται να ήταν αναντίστοιχο προς το επίπεδο προσδοκίας μέρους των

πολιτών. Σε κάθε περίπτωση, η εικόνα αυτή δεν επιτρέπει την επαλήθευση της υπόθεσης εργασίας Υ3 και θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω.

6. Ενεργοποίηση συμμετοχής των πολιτών

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται στοιχεία χρήσης των υπηρεσιών του ιστοχώρου opengov.gr, όπως έχουν αντληθεί από τον ίδιο τον ιστοχώρο.

Πίνακας 3. Στοιχεία χρήσης των υπηρεσιών του ιστοχώρου opengov.gr

Στοιχείο	περίοδος αναφοράς	τιμή
Μοναδικές επισκέψεις ¹⁷	6/10/2009-31/1/2010	2.359.227
Σχόλια χρηστών σε διαβουλευσεις ¹⁸	6/10/2009-2/2/2010	37.799
Αιτήσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος ¹⁹	6/10/2009-11/1/2010	101.310
Προτάσεις στην υπηρεσία labs > opengov.gr ²⁰	20/12/2009-31/1/2010	410
Αξιολογήσεις προτάσεων ημερίδας labs > opengov.gr ²¹	1/2/2010-10/2/2010	1.028
Σχόλια προτάσεων ημερίδας labs > opengov.gr ²²	1/2/2010-28/2/2010	757

Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά (και θεωρώντας, ελλείψει άλλων, ότι η εναρμόνιση των τιμών τους στην ίδια χρονική περίοδο δεν θα αλλοίωνε κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο την υφιστάμενη εικόνα), το συνολικό πλήθος επισκέψεων που οδήγησαν και σε έκφραση γνώμης (σχόλια σε διαβουλευσεις, προτάσεις στην υπηρεσία labs.opengov.gr, αξιολογήσεις και σχόλια επί των προτάσεων αυτών) ανέρχονται σε 39.994 επισκέψεις (μέγεθος υποπολλαπλάσιο των αιτήσεων ενδιαφέροντος για δημόσιες θέσεις που κατατέθηκαν μέσα από τον ίδιο ιστοχώρο), δηλαδή ποσοστό 1,7% του συνόλου μοναδικών επισκέψεων.

Η σχέση αυτή, ως ποσοτικός δείκτης εκτίμησης της ενεργοποίησης των επισκεπτών του ιστοχώρου σε διαδικασίες έκφρασης γνώμης, είναι αρκετά χαμηλή και δεν επιτρέπει την επαλήθευση της υπόθεσης εργασίας Υ4.

Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η θεματική κατανομή της ενεργοποίησης των πολιτών στις διαβουλευσεις που έχουν μέχρι στιγμής πραγματοποιηθεί στον ιστοχώρο opengov.gr φαίνεται να έχει σημεία συγκέντρωσης που μπορούν να διερευνηθούν περαιτέρω. Η συγκέντρωση σχολίων στις διαβουλευσεις του υπουργείου Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνη-

σης (π.χ. Πρόγραμμα 'Καλλικράτης') και σε αυτές του υπουργείου Οικονομικών είναι σχετικά αναμενόμενη, λόγω διαστάσεων πολιτικής και οικονομικής κρισιμότητας, χωρίς όμως να ισχύει το ίδιο για τη χαμηλή συμμετοχή σε διαβουλεύσεις για θέματα της ευρύτερης ατζέντας του κοινωνικού κράτους όπως οι διαβουλεύσεις των υπουργείων Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, καθώς και των υπουργείων Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Προστασίας του Πολίτη. Ενδεχομένως, επί του παρόντος, η οικονομική κρίση να πολώνει και την προτεραιότητα της πολιτικής συμμετοχής ή να κάνει άλλα ζητήματα να φαίνονται λιγότερο σημαντικά.

7. Καταληκτικά σχόλια

Η παραπάνω προσέγγιση αξιολόγησης της επιχειρησιακής ανάπτυξης του ιστοχώρου *opengov.gr*, οπωσδήποτε πρώιμη και μη πλήρης, δείχνει ότι πρόκειται για ένα εγχείρημα το οποίο διαθέτει πολιτική και επικοινωνιακή στήριξη και, ως έναν βαθμό τουλάχιστον, συλλογικότητα. Το σημαντικότερο ζήτημα, με βάση την παραπάνω εικόνα, φαίνεται να είναι η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος και της ενεργοποίησης των ίδιων των πολιτών, όχι μόνο για θέματα που βρίσκονται στον σκληρό πυρήνα της καθημερινής βιοτικής ανάγκης (κατά κύριο λόγο, θέματα με άμεσες οικονομικές διαστάσεις) αλλά και για θέματα του κοινωνικού κράτους όπως και για ζητήματα διοικητικής ποιότητας και δημοκρατικού ελέγχου.

Οι κρίσιμοι παράγοντες προς την κατεύθυνση αυτή δεν αναμένεται, κατά τη γνώμη μας, να ανακλύθουν στο επίπεδο του τεχνολογικού μέσου και των λειτουργικών διαδικασιών (ήδη οι έλληνες χρήστες έχουν εξοικειωθεί σε ικανοποιητικό βαθμό με τη χρήση του διαδικτύου, ενώ το σχήμα πρόσβασης στις υπηρεσίες του ιστοχώρου είναι σε γενικές γραμμές εύχρηστο και επιμελημένο) αλλά περισσότερο στο επίπεδο της διαφάνειας με την οποία θα αξιοποιηθούν τα σχόλια και οι γνώμες που συμβάλλουν οι διαβουλευόμενοι πολίτες, και της συνακόλουθης εμπιστοσύνης και ανταποδοτικότητας με την οποία θα μπορούσε να περιβληθεί η λειτουργία του ιστοχώρου *opengov.gr* στα μάτια της κοινωνίας.

Σημειώσεις

1. 2 Νοεμβρίου 2009, <http://www.opengov.gr/home/?p=28>.
2. Βλ. και <http://mathe.ellak.gr/>.
3. Βλ. και <http://www.wordpress.org/>.
4. Βλ. και http://www.opengov.gr/home/?page_id=337.

5. Βλ. και <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/gr/>.
6. Βλ. και http://www.opengov.gr/home/?page_id=15.
7. Βλ. και http://www.opengov.gr/home/?page_id=136.
8. Βλ. και http://www.opengov.gr/home/?page_id=223.
9. opengov.gr, σελίδα <http://www.opengov.gr/home/?cat=22>.
10. opengov.gr, σελίδα <http://www.opengov.gr/home/?cat=24>.
11. opengov.gr, σελίδα http://www.opengov.gr/home/?page_id=223.
12. opengov.gr, σελίδα <http://labs.opengov.gr> (3 θέματα διαβούλευσης και αξιολόγηση για τις προτάσεις παρουσίασης στην ημερίδα Μαρτίου 2010).
13. palo.gr, ερώτηση <http://palo.gr/search.aspx?q=opengov.gr>, επιλογή αποτελεσμάτων.
14. palo.gr, ερώτηση <http://palo.gr/search.aspx?q=opengov.gr>, επιλογή αποτελεσμάτων.
15. google.gr, αναζήτηση σε ιστολόγια με όρο link: 'opengov.gr' -site:opengov.gr, σελίδες στα ελληνικά, εξαντλητική ανάκτηση αποτελεσμάτων.
16. google.gr, αναζήτηση στον ιστό με όρο 'opengov.gr' -site:opengov.gr, σελίδες στα ελληνικά, εξαντλητική ανάκτηση αποτελεσμάτων.
17. http://www.opengov.gr/home/?page_id=284.
18. http://www.opengov.gr/home/?page_id=284.
19. http://www.opengov.gr/home/?page_id=320.
20. <http://labs.opengov.gr>.
21. <http://labs.opengov.gr/rated>.
22. <http://labs.opengov.gr>.